

АБАЙТАНУ ІЛІМІНІҢ ДАМУЫ: КЕШЕ, БҮГІН

Албатыр Илесбек

*магистр, I.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, I. Жансүгіров көшесі 187,
Талдықорған, Қазақстан, 040000;
E-mail: Azamat@mail.ru*

Қайратқызы Ақмарал

*студент, I.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, I. Жансүгіров көшесі 187,
Талдықорған, Қазақстан, 040000;
E-mail: kairatkyzy.07@mail.ru*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15272094>

***Аңдатпа:** Шеті мен шегі жоқ, тағылымы телегей теңіз тереңге бойлаған әдебиетімізді жаңа кеңістікке өрлетіп, өрбітіп, тың серпінмен өрнектеген Абай Құнанбайұлы қашанда әр ұрпақтың жадында. Біртуар данышпанның өмірі мен өнерін зерделеуге талай тұғалар атсалысты. Абайтану – қай заманда болсын үздіксіз зерттелуі тиіс алып тақырып. Аталмыш ілім ХХ ғасырда бастау алғанымен, бүгінгі күнге дейін ойып тұрып орын алатын өзектілігін жоғалтпайды.*

***Түйін сөздер:** Абайтану, Алаш, зерттеу, насихат, мұра.*

Кіріспе

Абайтану әр дәуірде жаңа қырынан зерделеніп, өзгеше бағытпен дамып келеді. Адамзат эволюциясы, әр кезеңде қалыптасатын адам түсінігі Абай шығармаларының қосалқы мәнін табуға жол ашады. Абайды тек «қазақтың бас ақыны» деп ғана емес, жалпы адамзаттың кемелденуіне айқын «нұсқаулық» қалдырып кеткен ұлт ұстазы ретінде тануымыз қажет. Әр дәуірдің өз шындығы бар, ал сол шындықтың Абайға қарата айтқан сөзі әрқилы болды. Бір заманда ол асқақ ойдың нұры ретінде дәріптелсе, енді бір кезеңде саяси өлшемдерге сәйкестендіріліп, тар шеңберге сыйдырылды. Бірақ уақыттың әділ таразысы – бүгінгі тәуелсіз сана Абайды өз биігінде тануға бет алды, ал абайтану ғылымы шынайы болмысын айқындап, жаңа көкжиектерге қадам басуда.

Абайтану ілімінің кешегі тарихын 3 кезеңге бөліп қарастыруға болады. Тұңғыш зерттеулер 1900-1930 жылдардан бастау алады. Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы сияқты Алаш зиялылары жастарға қазақтың маңдайға біткен қазынасы Абай ілімін насихаттап, ұлт мүддесімен қоса тарихына да көз жүгіртуге мұрындық болды. Десе де, бұл уақытта Абай мұрасы көбінесе әдеби һәм публицистикалық қырынан зерделеніп, оның терең пәлсапалық һәм мәдениеттанулық астарлары әлі де болса толық кемеліне жетіп

талданған жоқ. Сонымен бірге, ойшылдың еңбектері сын садағына ілігіп, кейбір дәстүрлі таным өкілдері оны исламдық дүниетанымнан алыстатты деген байлам жасап, талқыға салды.

Нәтижелер мен талқылау

Мұхтар Әуезовтың 1930-1960 жылдар аралығында Абай болмысын реалистік тұрғыда паш еткен туындыларының арқасында, оны жүйелі зерттеуге, кешенді талдауға тікелей жол ашылды. Бұл – «Абай жолы» роман-эпопеясы мен «Абай Құнанбаев» монографиясы еді. Соның арқасында, Абайдың есімі ісі қазақтың ғана емес, бүкіл әлем әдебиетінің биік шыңында шарықтай бастады. Жазушы ұлы ойшылды ұлттық мұра аясында ғана емес, жалпыадамзаттық деңгейде қарастырып, оның көркемдік, философиялық және гуманистік көзқарастарын тереңінен танытты. Алайда, сол кезеңдегі саяси ахуал Абай шығармасын белгілі бір идеологиялық өлшемдермен шектеуге тырысты. Кеңестік билік оның ой әлеміндегі діни танымды назардан тыс қалдырып, тек материалистік әрі қоғамшыл бағыттағы тұстарын ғана дәріптеуді жөн санады. Осылайша, ақынның рухани ізденісі мен жүрек түкпірінен шыққан имани толғанысы көпшілікке толыққанды жетпей, шығармашылық болмысы бір қырынан ғана бағаланды.

Ал 1960-1991 жылдардағы Кеңестік дәуірдегі Абай шығармашылығын зерттеуге Қайым Мұхамедханов, Зәки Ахметов, Мекемтас Мырзахметұлы т.б. зерттеуші-ғалымдар үлес қосты. Сол кезеңдегі идеологиялық ұстанымдарға қатаң бағынышты болып, социалистік жүйенің саяси талаптарына сәйкес түсіндірілді. Ойшылдың еңбектері көбінесе таптық күрес пен әлеуметтік әділеттілік мәселелерін дәріптеген ағартушылық бағытта қарастырылып, оны халық мүддесін қорғаған реформатор ретінде көрсетуге ерекше назар аударылды. Бұл әдіснамалық ұстаным Абайдың рухани ізденісі мен ішкі философиялық толғанысын толыққанды ашуға мүмкіндік бермеді. Оның адам мен қоғам, мораль мен дін, болмыс пен таным туралы терең ойлары елеусіз қалып, шығармашылық мұрасы белгілі бір идеологиялық қалыпқа салынып, біржақты зерттелді. Осылайша, оның сан қырлы тұлғасы рухани кеңістіктің тұтас картинасын емес, тек белгілі бір қырын ғана бейнелейтін тар шеңберде бағаланды.

Абай мұрасы – тек әдебиеттану саласының аясында ғана қарастырылмайтын, көпқырлы ғылыми зерттеуді қажет ететін терең дүниетанымдық қазына. Оның шығармалары адамзаттық құндылықтар, ұлттық

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

сана, құқықтық тәртіп, экономикалық және әлеуметтік даму мәселелерін кеңінен қозғайды. Сондықтан Абай еңбектерін зерттеу ісіне қазіргі таңда тілтанушылар, экономистер, философтар, тарихшылар, құқықтану саласының мамандары және басқа да көптеген ғылым өкілдері белсенді түрде үлес қосуда. Бұл зерттеулер оның философиялық көзқарастарын, моральдық-этикалық ұстанымдарын, құқықтық сананы қалыптастырудағы рөлін, сондай-ақ әлеуметтік-экономикалық ойларын талдауға мүмкіндік береді. Ғалым Ханғали Сүйіншәлиев: «Абай қазақ халқын қараңғылықтан алып шығатын жол тек алдыңғы қатарлы мәдениет ғана деп білді. Сондықтан да ол қазақты мәдениеті ілгері елге жақындату амалын, халықтардың мәдени бірлестігі жолдарын қарастырды. Осы бір ізгі мақсаттарды ақын өзінің тамаша шығармаларының өзегі ете білді», - деген тұжырымдасы жаңаша ізденіске бағыт беретіні анық [1].

Саф алтындай сарқылмас сарын ерекше қазақы болмыстың көрінісін данышпан өз туындыларында айқын бейнелейді. Дей тұрғанмен, шығармалардың басым бөлігі терең философиялық ойды қамтиды. Ол ойды әр адам әртүрлі қабылдайды. Бүгінгі жас буын қазақы нақышты, тіл мен ұлттық ұстанымды қайта жаңғырта бастаған шақта Абай мұрасы да еркін қанаттанып, зерттеудің заманауи көкжиегі кеңейіп, ғылыми салаларымен сабақтастыра зерделенуге жол ашылды. Бұрынғы кеңестік шектеулерден арылған абайтану ғылымы енді ұлы ойшылдың еңбектерін барынша кең ауқымда, жаһандық өркениет контекстінде қарастырып, оның дүниетанымын Шығыстың сопылық дәстүрімен, ислам философиясымен және Батыстың ағартушылық идеяларымен байланыстыра талдай бастады. Абайдың адамгершілік қағидаттары, әділеттілікке шақыруы, білім мен ғылымға деген дара көзқарасы, табиғатқа қатысты ой-толғамдары бүгінгі күннің өзекті мәселелерімен ұштасып, заманауи ғылыми дискурста жаңа қырынан бағалануда. «Қазақ әдебиетінің тарихындағы Абайдың ұстайтын орнын босағаға қарай ысырмалаушылар, оған да місе тұтпай, табалдырықтан шығарып тастаушылар, менің байқауымша, даусыз бір моментті ескермей жүр, ол – өз тұсында жалғыз қазақ қана емес, басқа көршілес елдерден де Абайдың әдебиеттегі үздіктігі», - деп тіл білімі саласындағы алғашқы қазақ профессоры, түркітанушы Құдайберген Жұбановтың қадап айтуы күллі қазақ зиялылығына үн тастайтындай [2].

Абайдың ақындық болмысы тек қазақ әдебиеті шеңберінде ғана қарастырылмайды, ол жалпыадамзаттық құндылықтарды көтере отырып, көрші елдердің әдебиетімен және мәдени ағымдарымен үндеседі. Оның

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

шығармашылығы ұлттық ерекшелікті сақтай отырып, кең ауқымды гуманистік және философиялық мәселелерді қозғайды. Бұл Абайды әлемдік деңгейдегі ойшыл әрі жаңашыл әдеби тұлға ретінде бағалауға негіз болады. Философия ғылымдарының кандидаты, абайтанушы Асан Омаровтың дерегінше: «Өмірінің соңғы жылдарын Абай ғылым мен ақиқаттың шыңы – Тәңіріні тануға сарп еткен» [3]. Абайдың «ғылым мен ақиқаттың шыңы – Тәңіріні тану» деген ұстанымы оның дүниетанымдық ізденісін көрсетеді. Ол ғылымды тек материалдық әлемді зерттеу құралы ғана емес, рухани кемелденудің негізгі жолы деп қарастырды. Ақиқатқа жету, оның түсінігінде, танымдық және моральдық жетілумен қатар жүретін процесс, ал оның шарықтау шегі – Жаратушыны тану. Бұл көзқарас сопылық ілімдегі «мағрифат» (Жаратушыны ақылмен тану) ұғымына жақын, яғни Абай ғылым арқылы адамның рухани кемелденуіне, өз болмысын тануға және Тәңірімен байланысын тереңдетуге ұмтылған. Филология ғылымдарының докторы Зәки Ахметов айтқандай: «Абайдың өмірді, адамды суреттеуі барынша шыншыл да терең. Қандай құбылысты сөз етсе де, ол оның қоғамдық, әлеуметтік тамырын, маңызын айқындап, адам үшін, қоғам үшін пайдалы немесе зиянды жақтарын ашып және осының барлығын өмірдің ілгерілеу, даму тұрғысынан суреттейді» [4]. Абайдың адам мен өмірді сипаттауы шынайылығымен және терең ойлығымен ерекшеленеді. Ол кез келген құбылысты жай ғана суреттеп қоймай, оның қоғамдық және рухани негіздерін зерттеп, себеп-салдарлық байланыстарын талдайды. Ақынның көзқарасында жеке тұлғаның рухани дамуы мен оның қоғамға ықпалы маңызды орын алады. Абай шығармаларында өмір үнемі қозғалыс, өзгеріс және жетілу үдерісі ретінде қарастырылады. Бұл оның ойлау жүйесінің еуропалық ағартушылар идеяларымен үндесіп, шығыстық даналық дәстүрімен тығыз байланыста екенін көрсетеді. «Абайды сөзге, сөз өнеріне, шешендікке баулыған жағдайдың бәрі өмір бойындағы Абайды қоршаған – жуан көсем бидің, ірі байдың ауылы. Абай араб, парсы, түрік тілдеріндегі әдебиеттерді еркін оқып түсінетін болды. Заманында арабшаны, парсышаны, түрікшені Абайдан артық білетін ешкім болмайды. Шала, шапты оқып, шарифат айтып, мал тауып жүрген дүмше молдалар Абай отырған жерде кысылып, сескеніп, сөйлей алмайтын болады», -деп алаш көсемі Сәкен Сейфуллинның Абай болмысын ашуы тектен-тек емес [5]. Демек, ұлы ақын шығармасы мен бітімі әлі де заманауи зерттеу кеңістігін қажет етеді.

Қорытынды

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

Абай – белгілі бір дәуір шеңберінде ғана емес, күллі адамзаттың рухани кеңістігінде өзіндік орны бар дара тұлға. Оның еңбегі уақыт сүзгісінен өтіп, ұлттың санасына терең сіңген құнды рухани қазынаға айналуы шарт. Ұлы ойшылды тану үдерісі түрлі идеологиялық кезеңдерді бастан өткерсе де, ғылым ретінде қалыптасуына жол ашты, қатаң бақылауда болғанымен, Абай мұрасы өз өзектілігін жоғалтқан жоқ. Бүгінде Абай еңбектері тек әдебиет тұрғысынан ғана емес, философиялық, мәдени, діни, әлеуметтік және педагогикалық қырларынан кеңінен қарастырылып, адамзаттық құндылық, ағартушылық идея, моральдық-этикалық ұстанымдары ғылыми талдаулардың өзегіне айналып отыр. Абайды тану – қазақты тану, өз болмысымызды тереңінен ұғыну, ал өз болмысын жетік түсінген халық қана рухани кемелге жете алады. Ұлы ойшылдың мұрасы – тек өткеннің шежіресі емес, болашаққа бағдар болатын шамшырақ. «Адамзаттың бәрін сүй» деген ұстанымы оның дүниетанымының биіктігін паш етеді. Демек, Абайды оқу – рухани жаңғырудың, ақыл-сананы кемелдендірудің, жүрекке шуақ себудің ең тиімді жолы. В.Г.Белинский айтқандай, «ақын неғұрлым зор болған сайын, ол солғұрлым ұлттық ақын болып табылады, өйткені ұлттық қасиеттер оған неғұрлым жақын». Ендеше, Абай тағылымы уақыт өткен сайын жаңғырып, түрленіп, мәңгілік құндылық ретінде ұрпақтан-ұрпаққа жалғаса бермек!

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Сүйіншәлиев Х. «Абай Құнанбайұлы». Абай институты сайты – 2 қараша, 2012. <https://abai.kaznu.kz/?p=1094>
2. Жұбанов Қ. «Абай – қазақәдебиетінің классигі». Абайтану. Таңдамалы еңбектер. I том. Ойлар мен толғаныстар – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 210 б.
3. Омаров А. «Бүгінгі Абайтану»: монография – Семей : Интеллект, 2011. - 261 б.
4. Ахметов З. «Абайдың ақындық әлемі». – Алматы: Ана тілі, 1995.- 272 бет.
5. Сейфуллин С. «Ибраһим Құнанбайұлы». Көп томдық шығармалар жинағы. — Алматы: «Қазығұрт» баспасы, 2006. Алтыншы том.